

УДК 124.5+325.11

ДИВІДУАЛЬНІ ПРОЕКЦІЇ ІНАКШОСТІ В КОНТЕКСТІ ТЕРИТОРИЗАЦІЇ ТА ДЕТЕРИТОРИЗАЦІЇ

Світлана Балінченко

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
філософсько-теологічний факультет,
кафедра філософії
вул. Коцюбинського, 2, 58012, м. Чернівці, Україна*

Статтю присвячено дослідженню сучасних трансформацій ідентичності й інакшості під впливом моделей мобільності й території (домівки), актуалізованих в умовах загрози подовженого внутрішнього переміщення, в контексті України. Інфраспецифічне протиставлення домівки та хаосу проаналізовано на прикладі системних змін в ідентичності ВПО і спільноти, до якої відбулось переміщення. Проекція дивідуальності такого роду на часопросторові світи «туристів» і «бродяг», за термінологією З. Баумана, дає змогу уточнити виклики суперечливої ситуації обмеження внутрішньої мобільності громадян через окупацію частини державної території з одночасним залученням до глобальної мобільності.

Ключові слова: ідентичність, конфлікт, територизація, подовжене внутрішнє переміщення, дивідуальність.

Проблема територизації, ретериторизації та детериторизації є надзвичайно актуальною в ситуації політичного й соціетального виклику, перед яким опинилась сучасна Україна. Зокрема, загроза подовженого внутрішнього переміщення через тривалість конфлікту, що спричинив переселення близько 1,8 млн осіб, за даними моніторингу UNHCR за січень 2018 року [7], призводить до системних змін в ідентичності внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) та спільноти, до якої відбулось переміщення, і водночас змінює ціннісне навантаження понять території, домівки і Свого під впливом комунікативних інтеракцій у ході пошуку аспектів, що уможливають співіснування дієвців з різними інтенціями та соціокультурними очікуваннями.

Одним із нагальних наукових завдань, згідно з Планом гуманітарної відповіді 2018 (Офіс ООН з координації гуманітарних питань), є осмислення впливу визначеності сфери проживання, житла, прихистку (housing, shelter) на довготривалі соціетальні перспективи, серед яких – подолання ліній напруження в суспільстві, досягнення миру та відновлення зв'язків між учасниками протистояння [5, с. 55].

Зазначений контекст зумовлює потребу в дослідженні процесів територизації і трансформації інакшості, з огляду на соціокультурну ситуацію України.

У теоретичних моделях територизації й детериторизації, розглянутих у працях Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі [11], запропоновано сприйняття повернення/рефрену не в хронологічному чи ритмічно-темпоральному сенсі, на кшталт циклічності, яку зустрічаємо у творах Г.-Г. Гадамера [10], а у вигляді ритурунелі як пульсації чужорідного і прийнятного в процесі засвоєння «території». З. Бауман [8], у свою чергу, розглядає цю проблему через порівняння світів «туристів» і «бродяг» у контексті екстратериторіальності й особливостей часопросторового сприйняття в умовах глокалізації. І, нарешті, рідку (плинну) реальність останньої Г. Рауніг [4] осмислює в контексті дивідуальності (на протиставлення індиві-

дуальності) через пошук одиничних спільних комунікативних точок у процесі взаємодії з масивами інформації за доби «машинного капіталізму».

Важливими, з огляду на переосмислення соціальних трансформацій територіальності й ідентичності в сучасній Україні, є студії вітчизняних філософів, присвячені цій проблематиці. Теоретичні аспекти медійного впливу на соціальну реальність, зокрема, висвітлені в дисертаційному дослідженні Д. Петренка [12]. Варто відзначити значний внесок дискусій і публікацій журналу «Філософська думка» (за участю Є. Бистрицького, А. Єрмоленка, В. Ляха, О. Панича, С. Пролеєва, Л. Ситниченко та інших) в осмисленні війни в термінах ідентичності та справедливості [9]. У низці колективних монографій Інституту філософії НАНУ ім. Г.С. Сковороди («Соціокультурні та теоретичні засади філософії постмодерну», «Обґрунтування цінностей: сучасні філософські дискурси» тощо) проаналізовано аксіологічні стратегії, що визначають сучасні цивілізаційно-трансформаційні процеси, а також соціетальні виміри справедливості й рівності, релевантні темі, що розглядається [13; 14].

Утім невизначеними залишаються зміни в інакшості та ідентичності, що відбуваються під впливом дивідуальної ситуації подовженого переміщення. З огляду на це, стаття є спробою окреслення проблематики на основі як філософських джерел, так й окремих аналітичних оглядів міжнародних організації стосовно ситуації України 2016–2018 рр.

Мета статті полягає в дослідженні сучасних трансформацій мобільності та їх впливу на ідентичність й інакшість, зокрема в умовах загрози подовженого внутрішнього переміщення, актуальної для України; а також у моделюванні сприйняття території в контексті міграції на базі інфраспецифічного протиставлення понять домівки та хаосу.

Зіставляючи час і простір двох світів сьогодення в роботі «Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства», Зигмунт Бауман у 1998 році зазначив, що цілком нова на той час ієрархія мобільності збільшує не тільки розрив між віртуальною та невіртуальною реальностями, а й поляризацію інакшості.

На вершині ієрархії глобальної мобільності, у світі «туристів», час і простір трансформуються й у девіаціях, що виникають, змінюють свої межі. З одного боку, простір «утратив свої стримувальні властивості й легко долається як у його «реальній», так і у «віртуальній» іпостасі» [8, с. 72]. З іншого боку, саме стримувальні властивості часу призводять до його хронічної нестачі в представників першого світу. Проживання в часових епізодах і незалежність від простору, що його можна швидко подолати чи миттєво анулювати у віртуальності, спричиняє актуалізацію гіперреальності, в якій неминуче здійснюється оцінка простору і часу інших суб'єктів, а також визначаються міжособистісні кордони в умовах занепаду релевантності кордонів, фізичних і політичних.

Екстратериторіальність світу глобальної мобільності несумісна з контролем міграції та проживання, притаманним другому світові сьогодення, що його визначив З. Бауман як світ «бродяг». Для мешканців цього світу недоторканий простір зв'язує незаповнений подіями час і не допускає акторів до контролю над першим [8, с. 73]. Реальний час, надлишковий і марний, що його «вбивають» у другому світі, протиставлено графічно структурованому телевізійному часові, і саме останній здійснює вплив на сприйняття акторами реального світу. Неочікуваний «осад» ефемерного часу теж проявляється на кшталт медійної гіперреальності, ознаки реальності якої є штучно сконструйованими, створеними з урахуванням очікуваного перлюкутивного ефекту й із маніпулятивною метою наблизити до очікувань цільової аудиторії «глядачів», некритичних реципієнтів спрощених моделей реальності та міфологем.

Відкриті кордони роблять зміну простору формою адаптації до реальності для першого світу, «туристів». Саме їх, за З. Бауманом, «умовляннями й обіцянками спонукають до подорожей» [8, с. 73], а самими переміщеннями спростовується культура локації на користь культури теперішнього часу або сьогодні.

Дематеріалізація простору є, у свою чергу, проблематичною для другої групи, «бродяг», які не мають можливості, фінансової або політично зумовленої, а інколи й мотивації залишити реальний світ свого оточення. До цієї ж групи належать ВПО (через внутрішнє переселення в умовах збройного конфлікту, трудову міграцію, політичне переслідування), які опиняються в ситуації адаптації до «не-Свого» простору, що визначається й розгортається в протиставленій чужорідності. Локація і ситуація її зміни, а також можливість повернення до «своєї» локації є чинниками анігіляції культури часу, адже тимчасовість організації простору, вимушеність міграції чи очікування повернення спираються на бажання скоротити, «пересидіти» чи анулювати іншим чином той період часу, що проживається поза фіксовано «Своєю» частиною простору.

Зазначені сценарії «світів» мобільності доцільно проаналізувати через зіставлення дивідуального та індивідуального. Поняття дивідуального розглянуто в праці Геральда Рауніга «Дивідуум: машинний капіталізм і молекулярна революція» (Gerald Raunig, *Dividuum: Machinic Capitalism and Molecular Revolution*), що спричинила низку дискусій у філософському середовищі у 2016–2017 роках. Автор пропонує розуміння одиничного як такого, що включає в себе індивідуальне, але не вичерпується ним. Запропонований теологом Жильбером Пуатьє поділ одиничного, індивідуального та персонального як нетотожних концептів приводить Г. Рауніга до висновків про дивідуальну природу сингулярності як такої, що може утворювати поєднання з іншими сингулярностями на основі подібності, наслідком чого є утворення коформацій, мультиформацій і плюралістичних формацій без претензії на цілісність, а радше з орієнтацією на дискретність і подальший поділ [1; 4].

Машинний (machinic) капіталізм, кожна одиничність якого включена в потік інформації, вимагає визнання підпорядкованості та керованості значного обсягу даних машинами, що мають характеристики самонавчання й самодіагностики. Пошукові системи та соціальні мережі, що здійснюють алгоритм аналізу персональних даних користувача з послідовним включенням останнього до поля тематично організованих даних, в умовах машинного капіталізму призводять до нівелювання межі між споживачами й виробниками інформації [1]. Створюючи запити, які в майбутньому перетворюватимуться на пропозиції, користувачі машинно-обробленої інформації перебувають у символічному стані Левіафана, що кусає себе за хвіст: індивідуальність розщеплюється на дивідуальні сингулярності, що формують масиви перемінних в інформаційному просторі й, отже, ускладнюють утворення несуперечливої Я-концепції.

Г. Рауніг, розглядаючи явища соціальної віртуальності та віртуальної оповіді, визначає прагнення поділитись світлинами й дописами про себе у віртуальному просторі як механізм ствердження себе як суб'єкта, відокремленого від масиву даних і цілісного [4]; але саме кореляція з потоком інформації в процесі цього відокремлення з метою ідентифікації стає тригером поділу цілісного на дивідуальні сингулярності, між якими утворюються зв'язки через точки симілярності.

Отже, дивідуальну проекцію інакшості в контексті пульсацій територизації та детериторизації, адаптації й агресії, Свого та Іншого/Чужого варто сприймати як критичний чинник, що зумовлює сучасні трансформації в мобільності й ідентичності.

Аналізуючи стан проблеми мобільності в Україні, варто звернути увагу на низку специфічних інтерференцій двох світів, на які вказував З. Бауман.

З одного боку, безвізовий режим з ЄС відкриває можливості мобільності для населення й суттєво впливає на «туристичну» культуру, знімаючи просторові обмеження переміщення та надаючи нового сенсу «сьогоденню» (наприклад, через скорочення або й зникнення часового періоду очікування на візу, виникнення спонтанних у реальному часі рішень про подолання простору в громадян України). Принципова для дематеріалізації простору відсутність часового «карантину» рішень виводить перетинання кордонів на рівень повсякденності, певним чином їх «десакралізуючи».

З іншого боку, група ВПО за сучасних умов є осередком інтерференції світів «туристів» і «бродяг», за термінологією З. Баумана, адже культура простору й культура часу співвідносяться аномально, асиметричним чином, одночасно актуалізуючи протилежні моделі адаптації до реальності і сприйняття й оцінки останньої.

За даними моніторингових UNHCR (агенції ООН з питань біженців), мобільність ВПО є обмеженою через законодавчо закріплені процедури фізичної ідентифікації в місці переселення, необхідність оренди житла й постійного перебування в ньому (відсутність протягом тривалого періоду часу є економічно недоцільною в умовах оренди та юридично неможливою – через необхідність перереєстрації, якщо перевищено встановлений термін відсутності), а також неможливість чи проблематичність повернення до місця проживання, що знаходиться на тимчасово окупованій території. Необхідність реєстрації під час перетину лінії розмежування також має вплив на сприйняття простору і часу, що, незважаючи на невизначеність тимчасовості, є об'єктами контролю з боку державних установ з метою, задекларованою як забезпечення безпеки [2; 3; 7]. Отже, навіть за наявності самостійного рішення про внутрішнє переселення й мотивації проживання на території, що не є окупованою, ВПО опиняються в системі просторових обмежень, що наближають цю групу до світу обмеженої мобільності, на кшталт бауманових «бродяг».

Звіт ОСНА (Управління з координації гуманітарних питань, ООН) про небезпеку ситуації подовженого внутрішнього переселення (protracted internal displacement [2]) в Україні через відсутність прогресу в процесі встановлення миру містить указівку на те, що під загрозою опиняються зв'язки в суспільстві, зокрема між ВПО та представниками спільноти, що не зазнали переміщення. Подовжене переселення розглянуто в аналітичних звітах ООН у термінах «розрив соціально-економічної структури спільноти» й «соціальний вплив на ідентичність і визначення поняття домівки» [2, с. 19]. Однак часова фіксація поняття «домівка» в минулому чи теперішньому, а також адаптація до нової спільноти за можливості створення нової локації «дому» супроводжує просторову невизначеність переміщення. В аналітичній документації з питань подовженого переміщення зазначається, що стан очікування на повернення, інколи тривалого, знецінює сьогодення разом із переміщенням фокусу буття в невизначене майбутнє.

Отже, у зазначеній ситуації в Україні створюються умови до інтерференції світів «туристів» і «бродяг» за такими сценаріями.

Турист – бродяга (екзотизація Свого). Перетворення мобільного «туриста» на «бродягу» через втрату мобільності відбулось для осіб з тимчасово окупованої території, які через вимушене внутрішнє переміщення й необхідність підтвердження фізичного перебування в певному просторі втрачають можливості, досяжні раніше. Фінансові й організаційні складнощі стану внутрішнього переміщення не дають змоги скористатись можливостями відкритих кордонів достатньо численній групі, і повернення до стану «туриста» отримує проекцію в майбутнє, адже сьогодення втрачає змістовність через тимчасовість і хронологічну неокресленість трансформації, що відбулась.

Бродяга – турист (екзотизація Іншого). Внутрішнє переміщення, що супроводжується в окремих випадках утратою поняття «домівка» через тривале проживання в орендованому чи деперсоніфікованому просторі (гуртожиток, готель), спричиняє пролонгований стан «туриста» відносно «гостьової» спільноти проживання: цьому сприяє вивчення нового соціокультурного простору й зіставлення його з явищами простору втраченого Свого (лінгвістичними, фатичними, культурними особливостями). Утім позиція неадаптованого спостерігача за умови подовженого переміщення призводить до поступового дрейфу ідентичності відносно спільноти актуального проживання, перехід до групи Свій або Інший, з метою подолання часопросторового розриву між реальністю переміщення й контрреальністю втраченого докризового минулого, точна реставрація якого є неможливою через соціокультурні перетворення в умовах конфлікту. У цій моделі заперечення вимушеності переселення й ізоляція від спільноти, з одного боку, уможливають зазначений «туристичний» підхід до нової спільноти проживання, з іншого боку, невизнання позиції «бродяги» перешкоджає включенню до соціального простору та засвоєнню його як власного.

Бродяга-турист (амбівалентність інакшості). У ситуації запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС і зростання можливостей для мобільності межі світів «туристів» і «бродяг» зміщуються, оскільки, залишаючись обмеженими у внутрішній мобільності (проблематичність повернення до «домівки», реєстрація переміщень), ВПО водночас отримують можливість туристичної та академічної мобільності іншого напрямку. Такий асиметричний розподіл заблокованого й розблокованого просторів породжує амбівалентний стан відірваності від звичного фізичного та соціального оточення (розділення сімей лінією розмежування визначається у звітах ОСНА та UNCHR одним із серйозних ускладнень ситуації подовженого переміщення [2; 7]). Отже, залишаючись «бродягою» без можливості вільного пересування в просторі Іншого або адаптованого Свого, переміщені особи водночас отримують статус «туристів» у перспективах нової відкритої мобільності за умови наявності фінансової та соціальної спроможності скористатись цим виміром відкритості.

Медійний турист (із реальністю «бродяги»). Нестабільна ситуація мобільності породжує ще один специфічний сценарій, за якого потенційні «туристи», що мають за створеними умовами можливість фактичного подолання закритості ізолюваного простору кордонів з іншими державами, залишаються в стані «бродяг», що фокусуються на власному просторі, де останній суб'єктивно сприймається як еталонний, і замінюють теперішній час реальності контрреальним часом графічно організованих готових елементів досвіду, запропонованих у часі медійному.

Отже, з огляду на зазначені трансформації в мобільності та їх вплив, з одного боку, на ідентичність та інакшість, а з іншого боку, на сприйняття території й домівки, можна дійти низки висновків, що є радше уточненням зазначеної проблеми, а отже, окреслюють перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Міграційні процеси в кризових умовах є інфраспецифічними й містять інтенцію детериторизації та відокремлення від хаосу; і це впливає на модель інакшості, реалізовану в просторі «гостьового Свого» чи Іншого, залежно від того, чи є переміщення внутрішнім. Утрата домівки й обмеження мобільності впливають на мотивацію вивчення та оцінювання нового простору з подальшою адаптацією власного простору до нього (перехід від Іншого до Свого) чи за етапами ритурнелі переходом до інтраспецифічної діяльності з перетворення нового простору. Незадовільний перебіг зазначених процесів може спровокувати інтерспецифічну повторну міграцію, що розпочинає новий цикл детериторизації й територизації.

Дивідуальність такого роду, проєктована на моделі простору та часу бауманових світів «туристів» і «бродяг», дає змогу отримати нову перспективу розгляду мобільності на прикладі соціокультурного простору сучасної України. Ситуація обмеження внутрішньої мобільності через окупацію частини території з одночасним залученням до глобальної мобільності й відкриттям кордонів у контексті безвізового режиму з ЄС спричиняє актуалізацію дифузних моделей на основі світів «туристів» і «бродяг», вплив яких на категорії інакшості має перспективи подальшого вивчення.

Список використаної літератури

1. Danner S. Dividuum: Machinic Capitalism and Molecular Revolution: Review on Open! Platform for Art, Culture and the Public Domain. Date of issue: December, 2015. URL: <https://www.onlineopen.org/gerald-raunig-dividuum-machinic-capitalism-and-molecular-revolution>.
2. Kälın W., Hannah E. Breaking the impasse: Reducing protracted internal displacement as a collective outcome. Case Study: Ukraine. United Nations Office for Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), 2017. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/breaking-impasse-reducing-protracted-internal-displacement-collective-outcome-case/>.
3. Legislative update: Ukraine, October 2017. The UN Refugee Agency. URL: <https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/ukraine/document/ukraine-legislative-update-unhcr-october-2017>.
4. Raunig G. Maschinischer Kapitalismus und molekulare Revolution: Band 1. URL: <https://www.transversal.at>.
5. Ukraine. Humanitarian Response Plan: January-December 2018. United Nations Office for Coordination of Humanitarian Affairs. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-2018-humanitarian-response-plan-january-december-2018>.
6. Ukraine: Legal Alert, October 2017. Danish Refugee Council Report. URL: <https://reliefweb.int/report/Ukraine/ukraine-legal-alert-october-2017-enruuk>.
7. UNHCR Fact Sheet: Ukraine. January, 2018. The UN Refugee Agency. URL: <https://www.developmentaid.org/#!/news-stream/post/18660/ukraine-unhcr-fact-sheet-january-2018>.
8. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства (Globalization: The Human Consequences, 1998) / пер. з англ. І. Андрущенко. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.
9. Війна і суспільство Круглий стіл «Філософської думки». Філософська думка. 2015. № 1. С. 5–60.
10. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики (Wahrheit und Methode, 1960) / общ. ред. Б.Н. Бессонова. Москва: Прогресс, 1988. 704 с.
11. Делез Ж., Гваттари Ф. Капитализм и шизофрения. Тысяча плато (A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia, 1980). Книга 2. URL: http://rumagic.com/ru_zar/sci_philosophy/delez/6/j0.html.
12. Петренко Д.В. Трансверсальная антропология медиа: дисс. ... докт. филос. наук. Харьков, 2017. 419 с.
13. Самчук Р. Аксіологічні стратегії сучасного гуманізму. Обґрунтування цінностей: сучасні філософські дискурси: Наукове видання НАНУ. Київ, 2016. 336 с.
14. Ситниченко Л. До проблеми моральних засад справедливого суспільства: виклики постмодерну. Соціокультурні та теоретичні засади філософії постмодерну: Наукове видання НАНУ. Київ, 2017. 312 с.

**DIVIDUAL PROJECTIONS OF OTHERNESS VIEWED THROUGH
THE CONTEXT OF TERRITORIALIZATION AND DETERRITORIALIZATION****Svitlana Balinchenko**

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Faculty of Philosophy and Theology,
Department of Philosophy,
Kotsiubynskyi str., 2, 58012, Chernivtsi, Ukraine*

The article is aimed at investigation of the modern transformations of identity and otherness under the impact of mobility and home models, the latter being actualized due to the hazard of protracted internal displacement viewed through the Ukrainian context. The infraspecific correlation of home vs. chaos has been analysed based on systemic identity changes of IDPs and host communities. The projection of the dividuality onto the Bauman-inspired space-temporal models of tourists and vagabonds makes it possible to draw a distinction of the challenges associated with the contradictory situation of inner mobility restrictions being combined with global mobility development.

Key words: identity, conflict, territorialization, protracted internal displacement, dividuality.